HALMAZOK

Halmazelméleti alapfogalmak, hatványhalmaz,
halmazműveletek, halmazműveletek azonosságai.

1. Alapfogalmak

A *halmaz* és az *eleme* fogalmakat alapfogalmaknak tekintjük, nem definiáljuk őket. Jelölés: $x \in H$, azaz x eleme a H halmaznak. Itt x egy tetszőleges valami, mivel a H elemei is tetszőleges dolgok lehetnek. Egy halmaz elemeit megadhatjuk felsorolással, képlettel, körülírással; a lényeg, hogy egyértelműen kiderüljön, hogy mik tartoznak a halmazba, és mik nem. Egy halmaz *véges*, ha véges sok eleme van. Ezt a véges számot a halmaz *elemszám*ának nevezzük. Egy H halmaz elemszámát $|H|$-val jelöljük.

1. Definíció. Az **üres halmaz** olyan halmaz, melynek nincs eleme. Jele: $\emptyset$. Másképpen fogalmazva: minden x-re teljesül az, hogy $x \notin \emptyset$.

2. *Megjegyzés.* Csak egyetlen üres halmaz van, viszont sok különböző módon felírható. Például

$$\emptyset = \{\text{10-nél nagyobb páros prímszámok}\} = \{\text{4 fejű piros kutyák}\}.$$

3. Definíció. Két **halmaz egyenlő**, ha elemeik megegyeznek. Jelölés: $A = B$.

4. *Megjegyzés.* Az előző definíció értelmében egy halmazban minden elemet egyszeres multiplicitással számolunk. Például $\{0,1,2\} = \{0,0,0,1,1,2,2\}$, mert a két oldal elemei ugyanazok. Ugyanígy értelmetlen a halmazban az elemek sorrendjét megkülönböztetni.

5. Példa. [1] $\{2,4,6,8\} = \{8,4,2,6\} = \{x \in \mathbb{N} : x < 10 \text{ és } \exists y \in \mathbb{N}, \text{ hogy } x = 2y\} =$ „egyjegyű páros számok halmaza”

6. Példa. $\emptyset \neq \{\emptyset\}$
A bal oldali halmaz az üres halmaz, neki nincs eleme, elemszáma nulla. A jobb oldali egy olyan halmaz, mely 1 darab elemet tartalmaz, mégpedig az üres halmazt. Ennek az elemszáma 1. Ez a kettő olyan, mint egy üres könyv, illetve az üres könyvet tartalmazó polc. A könyv üres, de a polc nem. A két halmaz természetesen nem egyenlő.

[1] $\forall x$ jelentése „bármely x”, „minden x”; $\exists x$ jelentése „létezik x”, „van olyan x”

2. Részhalmaz, hatványhalmaz

7. Definíció. Az A halmaz a B halmaznak **részhalmaz**a, ha minden A-beli elem egyben B-nek is eleme. Jelölés: $A \subseteq B$.

8. Példa. $\{1,5,8\} \subseteq \{1,4,5,6,8\} \subseteq \mathbb{N} \subseteq \mathbb{R}$.

9. *Megjegyzés.* Minden H halmaznak van két triviális részhalmaza:

- $H \subseteq H$, azaz minden halmaz részhalmaza saját magának, illetve
- $\emptyset \subseteq H$, azaz az üres halmaz minden halmaznak részhalmaza.

Tulajdonképpen ez a kettő az üreshalmaz esetén egybeesik.

10. Definíció. Az A halmaz a B halmaznak **valódi részhalmaz**a, ha részhalmaza, de nem egyenlő vele. Jelölése: $A \subset B$.

11. Példa. A 8. Példában szereplő részhalmazjelek tulajdonképpen valódi részhalmazt jelentenek.

A részhalmaz fogalmára érvényesek olyan nyilvánvaló tulajdonságok, mint valós számok körében a „kisebb vagy egyenlő” relációra.

12. Tétel. *Legyen A, B és C tetszőleges halmaz. Ekkor*

- *ha $A \subseteq B$ és $B \subseteq C$, akkor $A \subseteq C$;*
- *ha $A \subseteq B$ és $B \subseteq A$, akkor $A = B$.*

13. *Megjegyzés.* Az előző tételben szereplő tulajdonságoknak neve is van, ami a későbbiekben még sokszor elő fog fordulni. Az első tulajdonság azt fejezi ki, hogy a részhalmaz reláció *tranzitív*, a második pedig azt, hogy *antiszimmetrikus*. Az pedig, hogy minden halmaz részhalmaza saját magának azt mutatja, hogy a részhalmaz reláció *reflexív*.

14. Definíció. Egy H halmaz **hatványhalmaz**ának nevezzük azt a halmazt, mely a H halmaz összes részhalmazát tartalmazza elemként. Tehát ez egy olyan halmaz, melynek elemei halmazok. Jelölése: $\mathcal{P}(H)$.

15. Példa. $\mathcal{P}(\{1,2\}) = \{\emptyset, \{1\}, \{2\}, \{1,2\}\}$.

Általában egy rögzített, jól definiált halmaz elemeivel foglalkozunk, ugyanis nem túl sok értelme van a $H = \{0, 1, 2, 3, \text{Shakespeare összes művei}, p, q, r\}$ halmaznak. Ez is egy korrekten definiált halmaz, de gyakorlati haszna nem túl sok van. Ezért meg szoktunk állapítani egy alaphalmazt, és csak ezen alaphalmaz elemeit vizsgáljuk, az ezen kívüli elemekkel nem foglalkozunk. Például a prímszámok halmazának vizsgálatakor az alaphalmazt tekinthetjük például az egész számok halmazának, mert úgy sem akarjuk azt vizsgálni, hogy egy ceruza eleme-e a prímszámok halmazának. Mivel a ceruza nincs az alaphalmazban, így nem is merül fel ilyen kérdés.

Ha már azonos típusú elemekből álló halmazokat vizsgálunk, akkor bevezethetünk a halmazaink között műveleteket.

3. Halmazműveletek

16. Definíció. Legyen A és B két tetszőleges halmaz, U legyen a rögzített alaphalmaz, $A, B \subseteq U$. (A formális definíciók mellett a műveleteket Venn-diagramokon is szemléltetjük.)

(a) Az A és B halmazok **unió**jának nevezzük azt a halmazt, melynek minden eleme benne van valamelyik halmazban.
Jelölés: $A \cup B$.

$$A \cup B = \{x : \ x \in A \text{ VAGY } x \in B\}$$

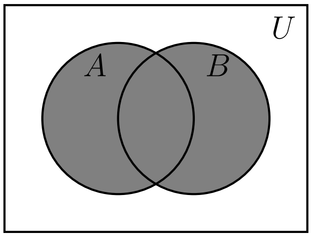

(b) Az A és B halmazok **metszet**ének nevezzük azt a halmazt, melynek minden eleme benne van mindkét halmazban.
Jelölés: $A \cap B$.

$$A \cap B = \big\{x : \ x \in A \text{ ÉS } x \in B\big\}$$

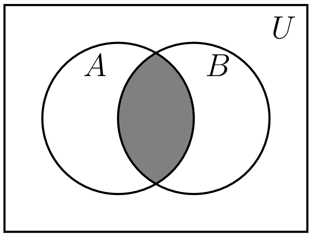

(c) Az A halmaz **komplementer**ének nevezzük azt a halmazt, melynek minden eleme benne van U-ban (az alaphalmazban), de nincs benne A-ben.
Jelölés: $\overline{A}$.

$$\overline{A} = \big\{x : \ x \in U \text{ ÉS } x \notin A\big\}$$

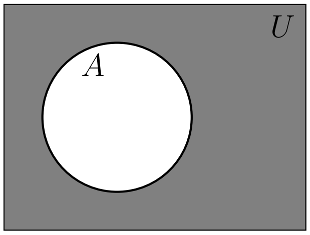

(d) Az A és B halmazok **különbség**ének nevezzük azt a halmazt, melynek minden eleme benne van A-ban, de nincs benne B-ben.
Jelölés: $A \setminus B$.

$$A \setminus B = \big\{x : \ x \in A \text{ ÉS } x \notin B\big\} = A \cap \overline{B}$$

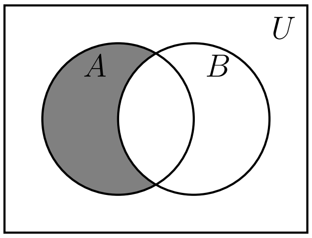

(e) Az A és B halmazok **szimmetrikus differenciá**jának nevezzük azt a halmazt, melynek minden eleme az A és a B halmazok közül pontosan az egyikben van benne. Jelölés: $A \triangle B$.

$$\begin{aligned} A \triangle B &= (A \setminus B) \cup (B \setminus A) \\ &= (A \cup B) \setminus (A \cap B) \end{aligned}$$

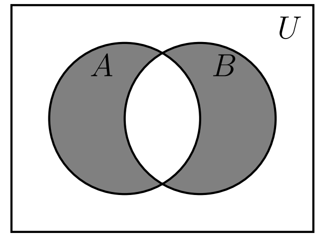

4. Halmazműveleti azonosságok

Ebben a részben a halmazműveletek néhány fontosabb tulajdonságát vizsgáljuk meg. Tételként fogunk rájuk hivatkozni, de az állítások legnagyobb része az előbbi definíciók alapján könnyen és gyorsan igazolható.

17. Tétel. *Tetszőleges A, B, C halmazokra*

$A \cap A = A,$	$A \cup A = A,$	*(idempotencia)*
$A \cap B = B \cap A,$	$A \cup B = B \cup A,$	*(kommutativitás)*
$(A \cap B) \cap C = A \cap (B \cap C)\,,$	$(A \cup B) \cup C = A \cup (B \cup C)\,,$	*(asszociativitás)*
$(A \cup B) \cap A = A,$	$(A \cap B) \cup A = A,$	*(abszorptivitás)*
$(A \cup B) \cap C =$	$(A \cap B) \cup C =$	*(disztributivitás)*
$(A \cap C) \cup (B \cap C)\,,$	$(A \cup C) \cap (B \cup C)\,.$	

18. Tétel. *Tetszőleges $A, B\,(\subseteq U)$ halmazokra*

$$\overline{A \cap B} = \overline{A} \cup \overline{B}, \qquad \overline{A \cup B} = \overline{A} \cap \overline{B}, \qquad \textit{(de Morgan azonosságok)}$$

$$\overline{\overline{A}} = A,$$

$$A \cap \overline{A} = \emptyset, \qquad A \cup \overline{A} = U,$$

$$A \cap U = A, \qquad A \cup U = U,$$

$$A \cap \emptyset = \emptyset, \qquad A \cup \emptyset = A.$$

A következő tétel már szerepelt a halmazműveletek definíciójánál, azonban fontosságuk miatt tételként is leírjuk újra. A halmazműveletek definícióinál az igazi definíciók a szöveges definíciók, azokból lehet levezetni a következő egyenlőségeket a nyelvtani kötőszavakat megfelelően variálva.

19. Tétel. *Tetszőleges $A, B\,(\subseteq U)$ halmazokra*

$$A \setminus B = A \cap \overline{B},$$

és

$$A \triangle B = (A \setminus B) \cup (B \setminus A) = (A \cup B) \setminus (A \cap B)\,.$$

Az előző két tétel segíthet abban, hogy a különböző halmazműveleteket átírjuk más halmazműveleti jelek segítségével.

20. *Megjegyzés.* A fenti halmazműveletek mindegyike kifejezhető unió, metszet, és komplementer műveletek segítségével. (Sőt, a metszet és az unió közül elég az egyik a de Morgan szabály miatt.)

21. Példa.

$$\begin{aligned}
A \setminus (B \triangle \overline{C}) &= A \cap \overline{(B \triangle \overline{C})} &(1)\\
&= A \cap \overline{((B \cup \overline{C}) \setminus (B \cap \overline{C}))} &(2)\\
&= A \cap \overline{((B \cup \overline{C}) \cap \overline{(B \cap \overline{C})})} &(3)\\
&= A \cap (\overline{(B \cup \overline{C})} \cup \overline{\overline{(B \cap \overline{C})}}) &(4)\\
&= A \cap \big((\overline{B} \cap C) \cup (B \cap \overline{C})\big) &(5)
\end{aligned}$$

(1): Különbség átírása a 19. Tétel szerint.
(2): Szimmetrikus differencia átírása a 19. Tétel szerint.
(3): Különbség átírása a 19. Tétel szerint.
(4): De Morgan azonosság alkalmazása a 18. Tétel szerint.
(5): De Morgan azonosság alkalmazása a 18. Tétel szerint, illetve alkalmazzuk ezen tétel második állítását is.

5. Alkalmazások

- Halmaz, mint absztrakt adattípus. LÁSD: Algoritmusok és adatszerkezetek I. kurzus.
- Java programozási nyelv: például Set interfész; AbstractSet, HashSet osztály.
  Programozó cégeknél szoktak ilyen kérdéseket feltenni, mint például a következő. Van egy tömb, melynek elemei tetszőlegesen nagy egész számok. Listázza azon számokat, melyek a tömbben páratlan sokszor szerepelnek. Mindenki elgondolkozhat, hogy ő hogyan csinálná. Több megoldás is van, a megoldás ötletességét szokták értékelni.
- Formális nyelvek és számítástudomány:
  - ábécé: előre rögzített, meghatározott jelek általában véges halmaza, például $\Sigma = \{\text{magyar nyelv által használt betűk és karakterek}\}$;
  - az ábécé elemei a karakterek, a karakterekből álló sorozatok a szavak, például Shakespeare minden műve egy-egy szó;
  - Σ^* az összes szavak halmaza;
  - Σ^* részhalmazai a nyelvek, például Shakespeare összes műve egy nyelv.
  - LÁSD: Bonyolultságelmélet kurzus.

A Turing-gép talán a számítógép működésének egyik legjobb matematikai modellje. Gondoljunk bele abba, hogy olyan programot kell írnunk, ami egy tetszőleges szóról eldönti, hogy palindrom-e. Nyilván ezt nagyon könnyen meg tudja mindenki csinálni. Azonban ha ezt valaki C-ben megírja, könnyen, még nem feltétlen olyan könnyű ezt elméletben megcsinálni. Például mit hol kell tárolni az algoritmus során, mekkora memóriahelyre lesz szükség, és mennyi ideig fog futni a program. Ilyen kérdéseket vizsgál a bonyolultságelmélet.

- Reguláris kifejezések: olyan string, amivel meghatározható stringek egy halmaza.
  Például az „a” kifejezés jelöli az „a” betűvel kezdődő szavak halmazát. Alapszintű programozásban gyakran van szükség hasonló kifejezésekre, például Linux alatt az egy mappában lévő összes pdf fájl kinyomtatása megtörténhet így:* `lpr *.pdf`*. Nem kell előtte összefésülni, hogy aztán egy darabban ki lehessen nyomtatni, vagy egyesével nyomtatgatni.*
- Fontos kiterjesztés: fuzzy-halmazok. Alkalmazásai: irányítástechnika, mesterséges intelligencia, elektronika. LÁSD: Mesterséges intelligencia kurzus.
  Matematikailag egy objektum mindig vagy eleme a halmaznak vagy nem. Azonban ez túlságosan leegyszerűsítheti a kategorizálást. Gondoljunk bele, hogy egy arcfelismerő robotot akarunk programozni, melynek az a feladata, hogy megmondja egy emberről (x), hogy szép-e ($x \in H$). Azonban nem feltétlen szeretnénk azt, hogy mindenki vagy szép, vagy nem szép legyen, ennél sokkal jobb minden emberhez egy számot hozzárendelni ($\mu(x)$), hogy mennyire szép. És ezzel már nem azt mérjük, hogy x eleme-e H-nak, hanem azt, hogy mennyire. Például, ha $\mu(x) = 0.95$, akkor ez közel van az 1-hez, tehát „nagyon benne van a halmazban”.
- Mandelbrot-halmaz és egyéb fraktálok.
  Szegedi fejlesztésű szoftver a Xaos, mely segítségével érdekes és szép geometriai alakzatokkal találkozhatunk. Ezeknek neve fraktálok. Például van olyan alakzat, melynek végtelen a kerülete, de véges a területe. (Kicsit furcsa lehet, de igaz, nem gépeltem félre.)
- Számelméleti halmazok: $\mathbb{N}, \mathbb{Z}, \mathbb{Q}, \mathbb{R}, \mathbb{C}$.
- Biológia: rendszertani kategorizálás.
  Lehet, bele se gondoltunk eddig, de akárki akármivel foglalkozik, halmazokban gondolkozik. A boltban nem összevissza vannak az áruk pakolva, hanem értelmes részhalmazokra bontva (élelmiszer, tisztítószer, autóalkatrész,...). A programnyelvek objektumorientáltak, vagy nem. Az iskolai érdemjegy egy 5 elemű halmazból kerül ki. (Érdekes, senki sem akar egy vizsgán 7-est kapni, pedig az is olyan szám, mint a többi. Mindenki tudja, hogy az alaphalmaz {1,2,3,4,5}.)
- Minden területen, mindenféle kategóriába sorolás halmazelméleti feladat. Ujjlenyomat keresése adatbázisban, telefonszám keresése telefonkönyvben, ... - ez mind olyan probléma, mely arra vezethető vissza, hogy egy adott objektum eleme-e egy halmaznak. Gyakorlatban a halmazokon már értelmezve van valami sorrendiségi reláció, így már

nem pusztán matematikai halmazokról beszélhetünk, ahol a halmaz elemeinek sorrendje nem számít. LÁSD: Algoritmusok és adatszerkezetek I. kurzus - Keresési és rendezési algoritmusok.
Például el lehet gondolkozni a következő feladaton. Van egy egész számokat tároló rendezett tömb, azaz a tömb elemei nagyság szerint sorba vannak rendezve. Eleme-e ennek a tömbnek egy megadott szám? Menjünk végig és keressük meg? Vagy ennél hatékonyabb eljárás is van? A probléma reális, ugyanaz, mintha egy szót keresnénk a szótárban. Aki csinált ilyet, szerintem az optimálisabb módszert is használta, csak fel se tűnt neki.